

ЯК РОСІЙСЬКА АГРЕСІЯ ЗМІНЮЄ ПОГЛЯДИ УКРАЇНЦІВ НА МИНУЛЕ

Шаповал Юрій Іванович

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник

відділу теорії та історії політичної науки,

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, м. Київ

e-mail: shapoblu@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2883-6403>

Анотація. Мета дослідження - показати, як сучасна війна спричинила переоцінку міфу про «один народ», як змінилась кардинальна частина історичного нарративу, девальвуючи «феномен Переяслава» (твердження про нібито багатовікові прагнення українців бути разом з Росією), чому нинішня російська агресія поклала край неорадянському гранд-нарративу про Другу світову війну, як війна змінює уявлення про тих, кого заведено називати визначними чи великими українцями. **Методологія дослідження** спирається на принципи історичного аналізу, порівняльний підхід, аналіз культурних і суспільних нарративів. **Наукова новизна.** На сьогодні є чимало публікацій, присвячених феномену політики пам'яті. Натомість доба війни, розпочатої Росією проти України у 2014 році і посиленої у 2022 році ще потребує уваги. Пропонована стаття є однією з перших спроб охопити ключові аспекти проблеми трансформації образу минулого під впливом війни Росії проти України. **Висновки.** Російська агресія спричинила переоцінку міфу про «один народ», про нібито багатовікові прагнення українців бути разом з Росією, чому нинішня російська агресія поклала край неорадянському гранд-нарративу про Другу світову війну, як війна змінює уявлення про тих, кого заведено називати визначними чи великими українцями. Гібридна та повномасштабна війни Росії проти України девальювали ідею братерства російського та українського народів як частину національної пам'яті. Російська влада активно використовує радянські міфи про Другу світову війну як засіб пропаганди, їхньою метою є виправдання нинішньої війни проти України. **Українське суспільство** через особистий досвід війни дедалі більше відходить від традиційного радянського і пострадянського нарративу про Другу світову війну, виявляючи його архаїчність, примітивізм і неправдивість. Дедалі більше українців почали визнавати внесок борців за незалежність: від гетьманів козацької доби до діячів визвольного руху ХХ століття. Війна стала каталізатором інтелектуальної і культурної емансипації України та ширшого переосмислення історії у світі.

Ключові слова: Україна, Росія, агресія, політика пам'яті, гранд-нарратив, «один народ», Друга світова війна, історичні діячі.

Постановка проблеми. Якби потрібен був спойлер до цієї статті, то ним могли б бути ось такі слова німецького історика Східної Європи, професора Карла Шльогеля: «Україна як незалежна держава, як самобутня нація, була і досі залишається не по-справжньому закріпленою у свідомості... Україну завжди розглядали як частину, провінцію чи задвірки Росії... Україні довелося своє місце незалежного суб'єкта у сім'ї народів виборювати спочатку через повстання на

Майдані, а тепер через опір російському агресору... І тепер ми, на свій сором, мусимо визнати, що лише розв'язана Росією повномасштабна, жорстока війна проти України змусила нас повернути цю велику європейську країну, суверенну державу та 40-мільйонний народ із багатою історією на „ментальну мапу“ німців». [Schlögel, 2022].

Тут варто зробити корективу не лише щодо 40-мільйонного народу, оскільки ця цифра значно поменшала. Російська агресія суттєво вплинула на «ментальну мапу» не лише німців та інших народів, а й самих українців. Війна відкоригувала їхні погляди на минуле країни і до певної міри змінила сам спосіб пригадування минулого. До того ж, починаючи з 2014 року, сформувалась нова пам'ять - про війну. Ця пам'ять відсунула на другий план чимало дискусійних питань, мнемонічних конфліктів, що вирували нещодавно в Україні.

Свого часу соціолог Олександр Вишняк на снові аналізу даних соціологічних опитувань виокремив чотири моделі історичної пам'яті:

- 1) західноукраїнська (галицько-волинська) антиімперська та антирадянська, або ж національно-демократична;
 - 2) донбаська російсько-радянська антинаціональна, або російсько-радянська;
 - 3) центральноукраїнська національна антиімперська, але не радянська, або суперечлива національно-проросійська;
 - 4) південно-східна радянсько-українська, або ж радянсько-проросійська.
- [Судин, 2021, с. 68].

Вишняк запропонував класифікацію моделей історичної пам'яті, які структуровані довкола двох осей: проукраїнськість - проросійськість та радянськість - антирадянськість. Особливістю його концепції є те, що моделі історичної пам'яті мають виразну регіональну прив'язку.

Були й інші класифікації конфліктних моделей пам'яті: «радянської», «національно-патріотичної» та «ліберальної». Антиукраїнські політики ділили країну масовими маніпуляціями історії, які десоверенізували свідомість, підважували основи державності. Криза ідентичності стала виявом стану невизначеності щодо усталеної загальноукраїнської системи суспільно-політичних цінностей, гострої конфронтації різновекторних політичних сил і, як наслідок, – неможливості визначення оптимального напрямку розвитку суспільства. [Яблонський, 2019, с. 6].

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році українське суспільство переживає глибоку трансформацію. Російська агресія стала каталізатором масового переосмислення історії, особливо стосунків з Росією, радянського минулого, а також ролі національних героїв та радикальну зміну символічного простору. Війна перетворила пам'ять на поле боротьби – не лише зі зброєю, а й зі словами, символами, назвами.

Мета дослідження. Обрана для цієї розвідки тема доволі розлога і багатоаспектна. У цій статті, використовуючи метод історичного аналізу, порівняльний підхід, аналіз культурних і суспільних наративів, я хочу показати, як сучасна війна спричинила переоцінку міфу про «один народ» (і що стало тригером такої переоцінки), як змінилась кардинальна частина історичного наративу, девальвуюючи «феномен Переяслава», твердження про нібито багатовікові прагнення українців бути разом з Росією, чому нинішня російська агресія поклала

край неорадянському гранд-нарративу про Другу світову війну, як війна змінює уявлення про тих, кого заведено називати визначними чи великими українцями.

Історіографічний огляд. Існує чимало публікацій, присвячених феномену політики пам'яті. Натомість доба війни, розпочатої Росією проти України у 2014 році і посиленої у 2022 році ще потребує уваги. І цю роботу вже розпочато. [Ovenden, 2023; «Суміш невігластва та агресії»..., 2021; Bowman, 2022; Міхеєва, 2025; Gabowitsch, & Homanyuk, 2025; Кузьо, 2018].

Виклад основного матеріалу.

«Один народ»?

Важко нині повірити, але опитування засвідчують, що рейтинг Путіна серед українців з моменту його приходу до влади у 2000 році і до 2014 року дорівнював (з невеликими відхиленнями) 59% [Вагнер, 2019]. Путін регулярно бував у Києві та зустрічався з Віктором Януковичем та Леонідом Кучмою. За перші сім місяців 2004 року він з'їздив до України п'ять разів (зокрема, у травні – це був перший закордонний візит після переобрання). За п'ять днів до першого туру президентських виборів в Україні Путін приїхав вшосте з початку року. Офіційно метою його поїздки була участь у заходах, присвячених 60-річчю вигнання нацистів з території України, але фактично це була підтримка Януковича.

26 жовтня 2004 року Путін провів пряму лінію з Києва з громадянами України. Упродовж годинного ефіру, який одночасно транслювався на трьох загальнонаціональних телеканалах – «Першому національному», «1+1» та «Інтері», Путін відповідав на питання щодо відносин Росії та України. Кілька питань було поставлено українською мовою. Путін показово відмовився від пропозиції ведучого перекласти їх, сказав про красу української мови та процитував рядки Тараса Шевченка. У ході ефіру здебільшого він використав зворот «в Україні», а не «на Україні».

Путін заявив: більш ніж через десять років після розпаду СРСР Росія усвідомлює, що колишні союзні республіки тепер окремі держави, і відносини з ними повинні розвиватися як з рівноцінними партнерами. На першому етапі сама Росія мала зрозуміти, що держави, що виникли на пострадянському просторі, - це не квазіпострадянські утворення, а незалежні повноцінні країни, і до них відповідним чином потрібно ставитися. У ході ефіру Путін також постійно наголошував, що Росія поважає суверенітет і цілісність України не буде втручатися у внутрішньополітичні процеси у сусідній країні. Цілком лояльно і доброзичливо Путін висловлювався про США і Євроунію, наголошував на відданості Росії європейському шляху розвитку [Ровно 20 лет назад..., 2024].

10 лютого 2007 року у промові на безпековому форумі в Мюнхені Путін обвинуватив Захід і НАТО у порушенні нібито попередніх обіцянок не просуватись на Схід (хоча таких обіцянок фактично не було). Фахівці оцінили цю промову як ідеологічне підґрунття ревізіонізму та легітимізації силових дій [Radchenko, 2023]; [Grigas, 2016]. Промова читалась як ідейна передмова для подальших агресивних дій Росії (Грузія 2008 року, Україна 2014 рік).

На той момент Україна пережила перший Майдан. Потім був другий. Українці підтвердили свою відданість демократії і європейським цінностям, а Путін змінив риторичку. 12 липня 2021 року на сайті Президента Росії з'явилась його стаття

(російською та українською мовами) «Про історичну єдність росіян та українців». Цей текст – суцільна претензія до України і обвинувачення Заходу у розігруванні української карти. На думку Путіна, «сучасна Україна – цілком і повністю дітище радянської доби. Ми знаємо і пам'ятаємо, що вона значною мірою створювалася за рахунок історичної Росії» [Путін, 2021]. І вже після цього у статті мовилося: «Ми з повагою ставимося до української мови та традицій. До прагнення українців бачити свою державу вільною, безпечною, благополучною. Переконали, що справжня суверенність України можлива саме у партнерстві з Росією... Разом ми завжди були і будемо багаторазово сильнішими та успішнішими. Адже ми один народ» [Путін, 2021].

Микола Рябчук абсолютно точно зауважує, що теза про «один народ» не є винаходом ані Путіна та його ідеологів, ані імперських українофобів XIX століття, творчу спадщину яких вони тепер розвивають: «Уявлення про “один” двосдиний і, звісно, православний славено-руський народ було сформоване на межі XVII – XVIII ст[оліття] українськими інтелектуалами-кліриками на службі в Петра Першого і широко проникло в масову свідомість не лише росіян, а й українців – головню завдяки своєму квазірелігійному характеру, значно зрозумілішому і прийнятнішому для домодерної свідомості, ніж концептуально складна й абстрактна ідея громадянської нації» [Рябчук, 2023].

Після появи путінської статті в Україні було проведено кілька значущих опитувань, зокрема Центром Разумкова та Групою «Рейтинг». Центр Разумкова повідомляв, що Лише 12,5 % українців погодилися з тезою про відсутність історичної основи для окремого українського народу; 70% не погодилися, 17% – не визначилися. [Переважна більшість українців не згодна..., 2021]. погодилися з тезою по регіонах: Схід: 22 %, Південь: 19 %, Центр: 12 %, Захід: 0,4 %. По вікових групах: у людей віком 60+ згода трохи вища (16 %), але незгода переважає у всіх вікових категоріях (від 66 % до 75 %). Щодо твердження, що територія сучасної України створена за рахунок територій історичної Росії: згодні тільки 7 %, не згодні – 76 % [Переважна більшість українців не згодна..., 2021].

За даними соціологічної групи «Рейтинг», 55 % українців не згодні з тезою Путіна про «один народ», 41 % – згодні. Спадкоємицею Київської Русі Україну вважають 75%, ще 8% дотримуються думки, що нею є Росія, 9% не вважають правонаступницею жодну з двох країн. Для усіх вікових груп та більшості електоратів наступницею Київської Русі є Україна [Понад половина опитаних не погоджуються..., 2021].

Звісно, на сьомому році війни 41% згодних з тезою про «один народ» міг декого шокувати. Проте невдовзі росіяни своїми злочинними діями самі зробили все, щоб відсотки серйозно змінилися. У квітні 2022 року група «Рейтинг» зафіксувала, що 91% українців не підтримує тезу, що «росіяни та українці – це один народ». Підтримка такої ідеї ще фіксується серед 23% мешканців Східного регіону та 13% старших опитаних. Натомість в інших макрорегіонах та вікових групах підтримка такої тези була майже відсутня [Восьме загальнонаціональне опитування..., 2022].

Масштабована Росією війна дала потужний імпульс українцям на ментальне визволення з російських колоніальних пут. Справа в тім, що самі росіяни затіяли розмови про «ментальну війну» проти Заходу. І оголосили такою війною власні кримінальні дії в Україні. Кожна імперія в той чи інший спосіб використовує

елемент стратегічної невизначеності, намагаючись приховати свої реальні плани і наміри. Росія, вдаючись до грубої сили, реалізуючи «повернення питомих руських земель» через своє *ius ad bellum* (право на ведення війни), в першу чергу плекала антизахідну риторичку.

Ця риторика заснована на прагненні «відродити» Росію як носія особливого культурно-цивілізаційного коду, як світоча православної цивілізації (реанімована ідеологема «Москва – Третій Рим»), як «гаранта» безпеки і стабільності євразійського простору. Проте на заваді цьому «відродженню», яке відбувається із використанням конвенційних військових, економічних і гібридних кіберінформаційних спроможностей має бути стратегічний ворог.

Таким ворогом, за старою доброю російсько-радянською традицією, є Захід. Кожна держава, яка поділяє / сповідує євроатлантичні цінності та орієнтири, є цільовим ворогом Росії. Оскільки становить пряму перешкоду її експансіоністським прагненням. Невдовзі особисто Путін, російські пропагандисти і політики почали (всупереч зоровому глузду) заявляти, що Росія не нападає на Україну, а на її території воює з НАТО. І це – ментальна війна.

Сам термін «ментальна війна» належить Андрію Ільницькому, який з 2015 року став радником міністра оборони Російської Федерації. У березні 2021 року, виступаючи у ролі експерта з інформаційного протиборства, він запровадив у військово-політичний дискурс поняття «ментальна війна» [Самигін, 2022]. До підміни понять російською пропагандою (стовідсотково в стилі роману Джорджа Орвелла «1984») не звикати. Але при цьому російські автори ще й намагаються переконати в якомусь винятковому, ментально обумовленому правдолюбстві Росії – на протигагу брехливому «колективному Заходу» і українцям.

Ось одне з тверджень: «Укронацисти під керівництвом британців та американців усі свої військові дії реалізують, насамперед прораховуючи медіаефект. Ми – навпаки! Інформаційно ми лише обрамляємо військові дії. Дуже дозовано та дбайливо. Ми – люди правди, люди довгої волі!» [Самигін, 2022]. Концепція «ментальної війни» проти Заходу має спекулятивне цілепокладання. Це – маніхейський поділ світу на «своїх» і «чужих», маркування «інакшого» як приписово ворожого, і означення «свого» ментально-символічного простору («лоно Російської цивілізації»), який має бути підконтрольний Москві. До нього, зокрема, мають належати пострадянські держави і в першу чергу Україна. Росія конче потребує нового Версалю або нової Ялти. Адже черговий розподіл сфер впливу на світовій шахівниці міг би підтвердити статус Москви як однієї із «наддержав», як глобального «гравця».

Ось що, зокрема, твердять пропагандисти «ментальної війни»: «[...] У 1990-х Росія була близька до повної загибелі, програш у холодній війні став катастрофою, але ми змогли повернутися за стіл історії багато в чому не завдяки, а всупереч. У поточному протистоянні із Заходом на карту поставлено практично все, іншого шансу Росія не матиме. Перемога дозволить повернути втрачене у 1990-х і навіть більше: вона дасть майбутнє, шанс та перспективу розвитку; програш – позбавить стратегічної ініціативи та значної частини суб'єктності, запустить процес консервації, занурення у стазу. У разі програшу – що неможливо – станеться остаточна втрата імперських принципів і традицій, перетворення з великими втратами на звичайну регіональну державу. У найгіршому варіанті – громадянська

війна та ядерний конфлікт із Заходом із взаємним знищенням західної та східної європейських цивілізацій. Тому сьогоднішнє протистояння із Заходом – тотальна гібридна війна, яку нам не можна програти» [Самигін, 2022].

При цьому інтерпретована на догоду власному месіанству і нібито непохитній величі, російська історія стала однією з причин і одним з інструментів легітимізації нинішньої війни Росії проти України. То ж зовсім не випадково вранці 26 лютого 2022 року на одному з головних пропагандистських російських сайтів «РИА Новости» вийшла запланована раніше стаття «Наступление России и нового мира». Два дні на захоплення України і ось така констатація: «Україна повернулася до Росії. Це не означає, що буде ліквідована її державність, але вона буде перебудована, перебудована і повернута до свого природного стану частини “русского мира”» [Орлова, 2022]. Матеріал оперативно видалили. Проте зберігся не лише лінк у веб-архіві.

Цитована теза добре законсервована у головах кремлівських нотаблів. А також (як не парадоксально) у головах частини російських інтелектуалів (включно з деякими опозиціонерами, «хорошими русскими»). Ця теза домінує у свідомості так званого простого народу Росії. «Россия – страна не земледельческая и не торговая, а военная. Ее призвание – быть грозой мира и собирать народы под своим крылом» [Шаповал, 2013а]. Це – слова з передмови царя Ніколая II-го до підручника історії для кадетських корпусів.

Цю тезу царя-невдахи у 2019 році повторив один з тодішніх путінських ідеологів: «Неможливий, протиприродний та контрїсторичний розпад Росії був хоч і з запізненням, але твердо зупинений. Впавши з рівня СРСР до рівня РФ, Росія перестала розпадатися, почала відновлюватися і повернулася до свого природного і єдино можливого стану великої, зростаючої і збираючої землі спільноти народів» [Сурков, 2019].

Зрозуміло, «збирання земель» без України неможливо. Українці це зрозуміли. А у квітні 2022 року їм пояснили про те, чим насправді буде згадане «збирання земель». Йдеться про одіозну публікацію Сергєйцева, розміщену на сайті «РИА Новости» [Сергєйцев, 2022]. Тімоті Снайдер назвав цю статтю «посібником з геноциду у війні з Україною» [Snyder, 2022]. Сергєйцев писав про те, що Україна потребує «денацифікації», «деукраїнізації», «деєвропеїзації». Фактично це програма фізичного, політичного і культурного нищення українців і України на 25 років: «Бандерівська верхівка має бути ліквідована, її перевиховання неможливе. Соціальне “болото”, що активно і пасивно її підтримало дією і бездіяльністю, має пережити тягар війни і засвоїти пережитий досвід як історичний урок і спокутування своєї провини. Ті ж, хто не підтримував нацистський режим, постраждав від нього та розв'язаної ним війни на Донбасі, мають бути консолідовані та організовані, мають стати опорою нової влади, її вертикаллю та горизонталлю. Історичний досвід показує, що трагедії та драми воєнного часу йдуть на користь народам, які спокусилися і захопилися роллю ворога Росії» [Сергєйцев, 2022].

До всього цього залишалось додати щось про велику російську культуру, якою дехто так захоплювався і захоплюється донині. І сталося. Директор всесвітньовідомого Музею «Ермітаж» Піотровський в інтерв'ю у червні 2022 року виразно проілюстрував, з ким російські «майстри культури»: «Зі ставленням до військових дій теж все не так просто. З одного боку, війна – це кров і вбивство, а з

іншого – самоствердження людей, самоствердження нації. Кожна людина хоче самоствердитись. І у своїй позиції стосовно війни, безсумнівно, самостверджується. Ну і ми всі виховані таки в імперській традиції, а імперія поєднує безліч народів, об'єднує людей, знаходячи якісь спільні та важливі для всіх речі» [«Все мы милитаристы и имперцы...» 2022].

Після такого роду заяв ілюзії розвіялись. Російська імперія дійсно завжди об'єднувала народи «спільними та важливими для всіх речами», тобто обманом, кров'ю, насильством. Відтак розмови про «один народ» це не балаканина. Це реальна смертельна загроза. Ще одне підтвердження того, що деспотизм, перманентна брехня, відсутність лицарства і честі, ненависть до усього світу і прагнення бути загрозою для нього – ось що таке реальна Росія. Цим імпліцитно пишався, пишається і буде пишатися російський народ. Усвідомлення цього форсувала війна і це вплинуло на зміни у національній пам'яті України.

Нового Переяслава не буде

Росія почала свій «аншлюс» (захоплення Криму і Донбасу) саме через 360 років після Переяславської Ради. Вона, як відомо, відбулася у січні 1654 року, а через 300 років Центральний комітет КПРС визнав за необхідне оприлюднити тези з нагоди такої річниці Переяславської події. Власне, тези з'явилися наприкінці 1953 року і відтоді почалося їх обговорення, а потім почалися заходи у рамках відзначення 300-ліття. «Цим історичним актом, – підкреслювалося у тезах, – була завершена тривала боротьба волелюбного українського народу проти іноземних поневолювачів за возз'єднання з російським народом в єдиній Російській державі» [ЦК КПРС, 1954, с. 3].

У 1954 році за підписом К.Осипов¹ у московських журналах «Дружба народів» і «Октябрь» з'явилися статті про значення Переяславської події. «В непорушній єдності зі своїм старшим братом, російським народом, український народ будує своє щасливе життя»², – переконував К.Осипов [Осипов, 1954а, с. 102].

«Новим Переяславом» назвав це пишне святкування один з найцікавіших українських дослідників ХХ століття Іван Лисяк-Рудницький у своїй статті 1956 року. Він, зокрема, писав: «Міти про Переяслав, хоч далекі від історичної правди, відігравали важливу ролю в політичній ідеології Росії т[ак] зв[аного] “петербурзького періоду”»: вони легітимували приналежність України до імперії й допомагали маскувати факт завоювання й поневолення. Не менше значення мала Переяславська легенда і для тієї частини українського суспільства, що стала на шлях активної співпраці з імперією, себто для русифікованих і подворянщених нащадків козацької старшини. Легенда про те, що їхні предки буцімто добровільно приступили під “високу руку православного царя”, дозволяла їм почувати себе в імперії не на положенні поневоленої нації, але як відлам всеросійської провідної верстви та вірою-правдою служити монархові» [Лисяк-Рудницький, 2019, с. 324].

¹ К. Осипов – це псевдонім радянського письменника, літературного критика, економіста та військового історика Іосіфа Мироновича Купермана (1900 – 1955). Він був кандидатом історичних наук, членом Союзу письменників СРСР, активно публікувався в радянській пресі під різними псевдонімами, включно з К. Осипов.

² Осипов, К. (1954). Великая годовщина. (К 300-летию воссоединения украинского и русского народов. *Октябрь*, 1, 93 -102.

Лисяк-Рудницький вказав і на те, що в українській історичній традиції акцентують усі ті моменти, що наближають її до Московщини-Росії, а зате старанно замовчують і затирають усе те, що її від неї віддаляє. Москва знов прагне перевишколити Україну на молодшого спільника в рамках всеімперської організації [Лисяк-Рудницький, 2019, с. 322-333].

У 1966 році Михайло Брайчевський написав статтю «Приєднання чи Возз'єднання». Він доводив фальшивість тез московської версії Переяславської угоди 1654 року. До 1930-х років вважалося, що це було об'єднання феодалів для поневолення українського народу. З 1937 року з'являється сталінська версія - що російський царат був рятівником від поневолення шляхетською Польщею. А вже в 1947 році була запроваджена теорія «російського старшого брата». Брайчевський дійшов таких висновків:

- Феодалні порядки були реставровані в повній мірі та в найжорсткіших формах повного і завершеного кріпацтва, що межувало з рабовласництвом.

- На зміну дрібнобуржуазному сільськогосподарському виробництву знову прийшло латифундальне, засноване на застосуванні кріпосної праці.

- Політична автономія України була ліквідована остаточно в другій половині XVIII століття.

- Значний крок назад зроблено у сфері культурного життя. Країна з майже стовідсотковою грамотністю перетворилася на країну з майже суцільною неписьменністю. Найталановитіших українців зараховують до переліку діячів російської культури.

- Українська мова була заборонена ще на початку XVIII століття спеціальним указом Петра I, виданим у 1720 році.

«Возз'єднання двох братніх народів», тут було ні при чим. Це був результат класової змови з російським царизмом української шляхти та старшини, яка заради своїх класових інтересів зрадила свою національність, інтереси своєї країни, свого народу. Переяславська угода – це, за Брайчевським, «акт загарбання лівобережних земель України російським царизмом, вияв колоніальних тенденцій, притаманних йому упродовж всього його існування» [Брайчевський, 1972, с. 66]. Стаття викривала фальшивий стрижень політико-історичних наративів - від тверджень про те, що приєднання до Росії було меншим злом перед перспективою бути поглинутою Польщею або Туреччиною і закінчуючи тезою про те, що без Росії Україна не виживе і не буде вільною.

«Російський царизм розглядав Україну як частину своїх споконвічних володінь, що нібито ще за часів Київської Русі знаходилася під владою російської корони (дім Мономаха). Приєднання України до Росії в 1654 р[оці] відповідно оцінювалося як повернення цих володінь [...]. Головний принцип політики царизму щодо України полягав у поступовому поширенні на неї порядків, що панували в самій Московщині» – так Брайчевський підкреслював принизливе становище України після Переяслава [Брайчевський, 1972, с. 57].

Брайчевський вказав на ще один суттєвий момент, назвавши «найдивовижнішим» намагання історіографії 1940 – 1950 років переконати читача в тому, що Богдан Хмельницький трохи не з коліски мріяв про «возз'єднання з братнім російським народом» [Брайчевський, 1972, с. 53].

Наприклад, вже згаданий К.Осипов у своїй статті в журналі «Дружба народів» запевняв: «Український народ радісно зустрів звістку про возз'єднання, що відбулося, яке стало здійсненням його вікових прагнень і надій» [Осипов, 1954b, с. 270].

Вже після колапсу Радянського Союзу, у 2002 році, в Україні з'явилась підстава говорити про «третій Переяслав». Підставу дала поява 13 березня Указу Президента України Леоніда Кучми «Про відзначення 350-річчя Переяславської козацької ради 1654 року». Указ набрав чинності пізніше – з 25 лютого 2003 року, коли була уточнена його остаточна редакція, а головою Організаційного комітету був призначений Дмитро Табачник [Про відзначення 350-річчя Переяславської..., 2003].

Президентський указ наштовхнувся на протест із боку української інтелігенції і діаспори в країнах Заходу. Засоби масової інформації почали друкувати протестні листи, підписані шанованими людьми, у тому числі компетентними істориками. Щодо тексту указу мало хто висловлювався. Автори засуджували саму ідею відзначення ювілею Переяславської ради на державному рівні. Засудження аргументувалося матеріалом, який можна згрупувати у дві історичні проблеми: Переяслав як політичний символ і «переяславська концепція» в національній політиці Кремля щодо України.

Станіслав Кульчицький у своїй газетній статті відверто підтримав Указ і закликав до діалогу з російськими істориками. Щоправда, при цьому констатував: «Переяславський міф в імперській оболонці обслуговував Російську імперію. Його радянська модифікація обслуговувала СРСР. У цих державних утвореннях Україна сиділа, як комаха в бурштині, не маючи змоги поворухнутися. Тільки за цієї умови міф зберігав свою переконливість. Кожен, хто висловлював сумнів, повинен був виступити проти могутньої держави, наразившись на звинувачення у мазепинщині, петлюрівщині або бандерівщині» [Кульчицький, 2002].

Кульчицький також робив висновок про те, що українська політична нація не може консолідуватися на русофобії, а екстремістські оцінки спільної історії України і Росії суперечать національним інтересам українського народу. Врешті-решт, «в історії існує об'єктивна істина, яку треба поважати за всіх умов» [Кульчицький, 2002]. Хоча добре відомо, що жодної «об'єктивної істини» у сфері історії не існує, реалії життя все-таки перемогли: українці отримали незаперечні докази того, що росіяни консолідують свою націю на основі українофобії, обвинувачення українців (тобто колишніх братів) у «мазепинщині, петлюрівщині або бандерівщині» стали нормою в Росії і підставою для геноцидної війни, а Табачник з віце-прем'єра-міністра України перетворився на беззастережного зрадника і русофіла. За цих умов Переяславський міф, тобто наратив про віковичну дружбу росіян і українців, як своєрідний Карфаген мав бути зруйнованим.

Опитування, проведені Центром Разумкова у червні 2024 року, показують, що ідея історичного братерства між українцями та росіянами в українському суспільстві поступово втратила підтримку – наразі її практично немає. Лише 3% опитаних українців погоджуються із судженням, що «українці і росіяни завжди були і залишаються братніми народами», а в 2017 році з таким твердженням були згодні 27% опитаних [Ідентичність громадян України..., 2024]. Соціологи наголошують, що істотно зросла частка тих, хто дотримується думки, що українці і росіяни ніколи

не були братніми народами (з 16% до 44%). Частка тих, хто вважає, що українці і росіяни вже не є братніми народами, хоча були такими раніше, знизилася з 50% до 46% [Ідентичність громадян України..., 2024].

«Особливо помітні зміни порівняно з 2017 року відбулися у Східному та Південному регіонах. Якщо у 2017 році 52% жителів Сходу вважали, що «українці і росіяни завжди були і залишаються братніми народами», то у 2024 році цю точку зору тут поділяють лише 7%. [Ідентичність громадян України..., 2024]. Також у Південному регіоні частка тих, хто так вважає, зменшилася з 45% до 7%. У Південному регіоні більшість опитаних тепер вважають, що українці і росіяни раніше були братніми народами, але вже такими не є (66%)», – йдеться у результатах опитування [Ідентичність громадян України..., 2024].

Сучасні радикальні російські історики вбачають в українцях не більш як етнічну химеру, що виникла в результаті духовно-психологічної і культурної мутації, а українській історичній науці взагалі відмовляють у праві на існування. Російські політики стверджують, що українці не народ і Україна – не держава [Шаповал, 2020]. Війна виразно показала першоімпульс таких тверджень: Росія прагне тотально знищити і українців, і українську державу.

Друга світова війна: ревізія неорадянського гранд-нарративу

Агресія Росії проти України покладає край неорадянському гранд-нарративу, згідно якого світ має повернутися до Ялтинсько-Потсдамської системи розподілу сфер впливу. При цьому Росія зображує себе головним переможцем Другої світової війни і через це нібито має право входити до клубу найвпливовіших країн світу. Культ і міфи «Великої Вітчизняної війни» поширювалися Брежнєвим починаючи з середини 1960-х років, а за часів Путіна пропаганда зробила їх новою релігією владного режиму. Як слушно зауважує Тарас Кузьо, мілітарний міф має важливе значення для виховання у росіян почуття власної ексклюзивності.

Важливим компонентом цього міфу стало уславлення Сталіна, а путінське керівництво обрало своєю ідеологічною основою «оксамитовий сталінізм». Цей міф дозволяє відвертати увагу від злочинів проти людяності, вчинених Сталіним та його клевретами. За оцінкою дослідників, «оксамитовий сталінізм», замаскований під патріотизм, залишається старою сумішшю російського православ'я, державного націоналізму та самодержавства [Кузьо, 2018 с. 163].

На травень 2025 року в сучасній Російській Федерації встановлено не менше ніж 131 монумент Сталіну. З них 116 було встановлено за президентства Путіна [Міхальков, 2025]. За повідомленнями ВВС, 63% росіян ставилися до Сталіна з «великою прихильністю» і лише 15% підтримували курс на десталінізацію. [Гвіндадзе, 2023] За даними bne IntelliNews, аналіз 60 000 згадок у соцмережах щодо пам'ятників Сталіну показав 49% і 49% нейтральних, лише 2% негативних [«Russians have mixed feelings...», 2025].

Свого часу (з 1917 року) за ленінським дорученням Сталін виконував роль куратора України і відзначився українофобією. [Шаповал, 1993, с. 9-27; Schulze Wessel, 2022]. У путінській Росії уславлення Сталіна як керівника і полководця супроводжується випадками проти України, антиукраїнським націоналізмом, перманентними спробами принизити її роль в нацистсько-радянській (в Росії це «Велика вітчизняна») війні 1941 – 1945 років.

Ще у 2010 році на одній із зустрічей з журналістами Путін сказав: «Щодо наших відносин з Україною... Я дозволю з вами не погодитися, коли ви зараз сказали, що якби ми були поділені, ми не перемогли б у війні. Ми все одно б перемогли, бо ми є країною переможців» [Путін: Росія перемогла б у війні..., 2010].

Долучаючи журналістів і широку публіку до власних історичних «відкриттів», він стверджував, що статистика часів Другої світової нібито свідчить, що найбільші втрати понесла саме Росія – понад 70%: «Це означає, що війну виграно, не хочу нікого ображати, за рахунок індустріальних ресурсів Російської Федерації. Це історичний факт, це все в документах» [Путін: Росія перемогла б у війні..., 2010]. В яких саме документах новий російський самодержець вчитав те, про що казав, не відомо.

Варто нагадати: на кінець листопада 1942 року німецькі окупанти загарбали близько 2 мільйонів квадратних кілометрів території тодішнього Радянського Союзу, яку населяло 85 мільйонів людей, з яких в Україні було 41,7 мільйони. Німці окупували лише 17% території Росії з населенням у 27 мільйонів людей. Втрати СРСР становлять до 40% сукупних втрат, заподіяних всім учасникам Другої світової війни, разом узятим. Матеріальні втрати України дорівнюють приблизно 40% тодішніх загальносоюзних втрат. Загальні демографічні втрати Україні у війні (включно з убитими, померлими від хвороб і голоду, жертвами концтаборів, депортованими, евакуйованими, тими, хто відійшов разом з німцями) становлять до 14 мільйонів осіб [Смолій, 2011, с. 778]. Від 1 січня 1941 року до 1 січня 1945-го населення України зменшилось з 40,9 мільйонів до 27,3 мільйонів [Смолій, 2011, с. 737]. А Путін твердить, що росіяни постраждали найбільше.

Ближчим до істини був все-таки репортер газети «Saturday Evening Post» Едгар Сноу У січні 1945 року він надрукував матеріал під час своєї подорожі Україною. Зокрема, писав, що війна, яку дехто схильний називати «російською славою», мала б бути «по-справедливості визнана насамперед українською війною... Міста, промисловість, землеробство та людність жодної іншої європейської країни не зазнали таких тяжких нищень» [Грицак, 1996, с. 262].

Говорячи про власну «Перемогу» в Другій світовій війні, Путін і російська пропаганда старанно оминали і оминають очевидні факти. По-перше, цей успіх коштував надто дорого: на одного вбитого німецького солдата – чотирнадцять полеглих радянських. По-друге, програма ленд-лізу допомогла Радянському Союзові забезпечити продовольчу, логістичну і технологічну перевагу над Третім Рейхом. По-третє, перемога над нацизмом є результатом дій і жертвності всіх 15 тодішніх радянських республік, а не лише Росії.

Основні бойові дії тривали на території України і Білорусі. Там був найбільший спротив. Там нацистські загарбники і їх союзники понесли найвагоміші втрати. Путінська приватизація перемоги на Німеччиною, як всієї пережитої тоді біди, є нічим іншим, як готовністю відмовлятися від раніше ним же проклямованих тез про «дружбу народів», «братерство», «єдність» etc. заради теперішніх антиукраїнських мобілізаційно-пропагандистських наративів.

Повернімося у недалеке минуле. 28 квітня 2015 року Путін під час свого візиту до Санкт-Петербурга відвідав те, що назвали «масштабною панорамою «Битва за Берлін». Важко назвати це по-іншому, аніж як манією величі. Росіяни самі для себе в реальних пропорціях(!) відновили фасадну частину Рейхстагу. Ось на східцях цього

театрального (чи картонного) Рейхстагу Путін фотографувався. Росіяни самі для себе визначили «перших прапороносців над Рейхстагом» - Грігорія Булатова, Віктора Правоторова та Івана Лисенка [«На то и шука...», 2015]. При цьому, ясна річ, забули про українця-прапороносця Олексія Береста і про те, що була не одна, а кілька груп прапороносців.

Таким чином, Путін схвалив впровадження партикулярного російського проєкту щодо Другої світової війни, в якому перемога на нацизмом повинна виглядати як перемога Росії та росіян. Саме на цю ідею працюють ресоветизовані підручники та інші публікації, сучасні російські комеморативні практики, символічний простір. Україні та українцям в цій пропагандивній кампанії відведено переважно роль зрадників і колаборантів. Ось чому останніми роками (а масштабована війна прискорила цей процес) в українському історичному наративі неодмінними стали нагадування про участь українців в різних арміях світу в Другій світовій війні. Це важливо для розуміння того, що без українців не було б перемоги над нацизмом.

Поточна російсько-українська війна переконливо підтверджує репутаційні вади сталінської Червоної армії, що про них не було дозволено згадувати в СРСР. Російська армія воює за лекалами радянської армії, а своїми серійними злочинами в Україні та в інших країнах, своїм внутрішнім розвитком довела, що є тоталітарним поліцейським утворенням. Такою самою була і сталінська Росія. Так само, як і сьогодні, не шкодувала людських життів, виборюючи перемогу монбланами трупів. Росіяни сьогодні не подають повної інформації про власні жертви або брешуть. Так само було і під час нацистсько-радянської війни, а тому все ще достеменно точна цифра загиблих невідома.

Восени 1943 року кінорежисер і письменник Олександр Довженко записав у щоденнику: «Розповідають, що в Україні починають уже готувати для мобілізації 16-річних, що в бій женуть погано навчених, що на них дивляться як на штрафників, нікому їх не жаль» [Шаповал, 2013b]. Українців називали «чорносвітками», оскільки вони воювали у домашньому одязі без найменшої підготовки. А тепер придивімося, що виробляють в ім'я мобілізації (латентної чи відкритої) сьогоднішні російські військовики. Тепер зрозуміло, що недаремно у 1943 році з'явилась спеціальна директива, що вимагала ширше використовувати таке джерело поповнення військ, як мобілізація військовозобов'язаних з раніше окупованих німцями українських регіонів. Тепер деякі з цих регіонів окуповані рашистами, а методи мобілізації не змінилися.

Розвідка Великої Британії проаналізувала російську кампанію з викрадення українських дітей. Як зазначили у розвідці Британії, Росія призиває молодих українців до російської армії, шойно їм виповнюється 18 років, причому значна частина з них була викрадена з незаконно окупованих українських територій ще в дитинстві. В аналізі зауважили, що понад 19,5 тисяч українських дітей були примусово переселені або депортовані російською владою на материкову частину Росії та незаконно окуповану територію Криму, а за деякими відкритими джерелами загальна кількість депортованих становить до 35 тисяч осіб. За оцінками розвідки Британії, 6 тисяч українських дітей було переселено до мережі «перевиховних таборів», звідки їх відправляють до військових навчальних центрів, коли вони досягають пізнього підліткового віку. Зазначається, що російське вище керівництво,

принаймні частково, «розглядає викрадених українських дітей як потенційне джерело як поточного, так і майбутнього персоналу для російської армії» [Кричковська, 2025].

Як і сталінська Червона армія, путінська «друга армія світу» ще більшою мірою (внаслідок втрат) перетворилась на своєрідний «коктейль»: там є і професійні військові, і найманці, і мобілізовані (з-поміж них студенти з тимчасово окупованих територій в ОРДЛО), і Росгвардія, і ув'язнені («зеки», яких свого часу відверто, на відеокамеру у пенітенціарних закладах вербував до приватної військової компанії «Вагнер» колишній путінський кухар Пригожин, зрештою знищений диктатором) тощо.

Не маючи сили і спромоги здолати українських захисників на землі, в повітрі, на морі, росіяни часом вдаються до злочинної тактики «вогняного валу». Таким «валом» Червона армія покривала нацистську армію, не жаліючи попутно мирних мешканців в ім'я доцільності. Так само гатила і по своїх, помиляючись, як це і тепер роблять росіяни. Проте то була війна проти реального ворога. А нині кремлівський диктатор ворога собі і своїй країні вигадав. Тепер, безжально руйнуючи мирні міста, містечка, селища і села, «воюючи» з лікарнями, дитсадками, пологовими будинками, навчальними закладами, готелями, кафе, торговельними центрами, намагаючись «стерти» Україну, Кремль воює з вигаданими нацистами.

Російська армія, спадкоємиця Радянської армії, пишалася своєю дисципліною, своїм героїзмом, згуртованістю. Російський історичний наратив ряснів прикладами з російсько-турецьких війн, Першої світової війни, «Великої Вітчизняної війни», але дійсність демонструвала зовсім протилежне.

Сутність російського імперіалізму, трансформованого під «захист прав російськомовного населення України» залишилася тою самою, що й 200-300 років тому. А спадкоємці комунізму, його апологети наочно довели, що їх нацистські партнери були «учнями» в порівнянні з тим, на що здатні представники російського «глибинного народу».

Як наслідок, осмислення підсумків Другої світової війни тепер в Україні відбувається з геть іншого ракурсу. Війна Росії проти України, розпочата у 2014 році безсумнівно зумовить остаточний крах міфу «Великої Вітчизняної війни». Дискурс «великої Перемоги» вже девальвований новітніми злочинами росіян і тими, що їх вони ще встигнуть накоїти. Цей працює на дерусифікацію історії Другої світової війни, на відновлення реалістичних уявлень про цю зовсім неоптимістичну трагедію.

Історичні celebrities: зміни і пріоритети

У жовтні 2022 році соціологічна група «Rating» проводила опитування, яке мало визначити найвидатніші постаті в історії України. Лідером рейтингу «Народний ТОП» вчоргове став Тарас Шевченко (63,9%).

До першої п'ятірки найвидатніших українців також увійшли Володимир Зеленський (29,8%), Леся Українка (19,6%), Богдан Хмельницький (17,3%) та Степан Бандера (12,8%). Також в десятці «Народного ТОПу» Михайло Грушевський (11,6%), Іван Франко (10,1%), Іван Мазепа (8,8%), В'ячеслав Чорновіл (8,7%) та Валерій Залужний (7,7%).

До другої десятки увійшли Григорій Сковорода (6,7%), Василь Стус (3,4%), Володимир Великий (2,6%), Ярослав Мудрий (2,5%), Леонід Кравчук (2,5%), Іван Сірко

(2,4%), Віталій Кличко (2,2%), Олександр Усик (2,2%), Андрій Шевченко (1,8%) та Петро Сагайдачний (1,8%).

В третій десятці: Роман Шухевич (1,7%), Леонід Кучма (1,5%), Тарас Бульба (1,5%), Іван Котляревський (1,4%), Ліна Костенко (1,3%), Ігор Сікорський (1,2%), Петро Порошенко (1,2%), Михайло Коцюбинський (1,1%), Микола Амосов (0,9%) та Павло Скоропадський (0,9%).

Всього респонденти вказали 148 імен. Разом з тим близько 8% опитаних не змогли назвати (згадати) жодного видатного українця [Народний ТОП: найвидатніші українці..., 2022]. Звертає на себе увагу і те, що серед найвизначніших українців опинився гоголівський персонаж Тарас Бульба, себто особа вигадана.

У березні 2023 року Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) опублікував результати січневого (того самого року) дослідження про ставлення до більшості історичних постатей. Серед жителів України спостерігається консенсус: більшість жителів України в усіх соціально-демографічних категоріях та в усіх регіонах України (із невеликими відмінностями) мають позитивне ставлення до українських історичних постатей, що грали роль у становленні української нації та української держави, і різко негативно сприймають російських / радянських політичних лідерів та діячів.

Зокрема (у порядку зниження балансу позитивного / негативного ставлення серед тих, хто знає таку історичну постать):

До Михайла Грушевського позитивно ставляться 90%, негативно – 3%, 4% не визначилися, і 3% не знають такого. Данила Галицького позитивно сприймають 80%, негативно – 2%, не визначилися – 8%, і 10% не знають такого. До Ярослава Мудрого позитивно ставляться 87%, негативно – 3%, не визначилися – 8%, а 2% не знають такого. Позитивне ставлення до В'ячеслава Чорновола мають 86%, негативне – 5%, не визначилися – 3%, 5% жителів країни не знають такого. Богдана Хмельницького позитивно оцінюють 89%, негативно – 7%, не визначилися – 4%, і 1% не знають про такого. Левка Лук'яненка позитивно сприймають 68%, негативно – 4%, не визначилися – 7%, і 21% не знають такого. До Павла Скоропадського позитивне ставлення мають 71%, негативне – 4%, не визначилися – 9%, і 16% не знають такого. Івана Мазепу позитивно сприймають 84%, негативно – 7%, не визначилися – 6%, і 2% не знають такого. До Андрея Шептицького позитивно ставляться 54% жителів країни, негативно – 8%, не визначилися – 8%, і 34% не знають такого. Позитивне ставлення до Олени Теліги мають 46%, негативне – 3%, не визначилися – 7%, і 44% не знають такої. До Степана Бандери позитивне ставлення висловили 83%, негативне – 11%, не визначилися – 5%, і 1% не знають такого. До Романа Шухевича позитивно ставляться 67% жителів країни, негативно – 9%, не визначилися – 8%, і 17% не знають такого. До Симона Петлюри 64% ставляться позитивно, 18% – негативно, 11% – не визначилися, і 7% не знають такого. До Нестора Махна позитивне ставлення мають 55%, негативне – 24%, не визначилися – 9%, і 12% не знають такого. Позитивне ставлення до Леоніда Брежнєва висловили 27%, негативне – 65%, не визначилися – 6%, і 1% не знають такого. До Микити Хрущова позитивно ставляться 23%, негативно – 67%, не визначилися – 7%, і 3% не знають такого. Позитивне ставлення до Петра Першого мають 18%, негативне – 71%, не визначилися – 7%, і 3% не знають такого. До Катерини Другої позитивно ставляться 13%, негативно – 80%, не визначилися – 5%, і 2% не знають такої. До

Леніна позитивно ставляться 8%, негативно – 86%, не визначилися – 4%, і 2% не знають такого. Позитивне ставлення до Сталіна мають 6%, негативне – 90%, не визначилися – 3%, і 1% не знають такого [Київський міжнародний інститут соціології, 2023].

Важливо порівняти ці результати з результатами опитувань щодо найвизначніших постатей в історії Росії. У червні 2017 року Левада-центр (до слова, визнаний в Росії іноземним агентом) провів опитування і лідером рейтингу став Сталін (38%). Путін та Пушкін поділили друге місце (по 34%), далі йшли Ленін (32%) і Петро I (29%) [Интерфакс, 2017]. Під час аналогічного опитування у 2012 році перші п'ять місць рейтингу посідали ті самі особи, але їхні імена розташовувалися в іншому порядку. На першому місці так само був Сталін (42%), далі прямували Ленін та Петро I (по 37%), Пушкін (29%), Путін (22%) [Интерфакс, 2017].

Повторне дослідження, проведене в травні 2021 року, показало цікаву динаміку: 39% респондентів назвали Сталіна як найвидатнішу історичну особистість, частка тих, хто вважав Путіна видатною особистістю, знизилася з 34% (у 2017) до 15% [Таиров, 2021]. Симпатія до диктаторів, як бачимо, домінує серед росіян. В цьому не було б проблеми (зрештою, це право росіян обирати собі життя за умов диктатури), якби в російському істеблішменті не реагували на рейтинги українських визначних особистостей.

Дуже виразно це простежується на прикладі російських підручників. Андрій Турчак, перший заступник голови Ради Федеральних зборів Росії, заявив наприкінці березня 2022 року: «Треба скоріше перевести звільнені території України на російські стандарти освіти... Тема підручників, які ми виявили в українських школах – волосся стає дибки від того, що ми бачили. Зрозуміло, і пропаганда жорстокості, і антиросійських ідей. Буквально з ніг на голову перевернута наша спільна історія, в тому числі історія Великої Вітчизняної війни» [Шевченко, 2022].

Росіяни почали вилучення та знищення книг з української історії, знищення архівів й історичних пам'яток, скасування викладання історії в навчальних закладах на тимчасово окупованих українських територіях тощо. У бібліотеках тимчасово окупованих територій почались вилучення української історичної та художньої літератури, яка не збігається з постулатами кремлівської пропаганди. До «екстремістської» літератури відносять шкільні підручники історії України, наукову та популярну історичну літературу. Знайдені книжки вилучаються, знищуються на місці або вивозяться у невідомому напрямку. Та найцікавіше, окупанти мали цілий перелік заборонених до згадування імен. Серед них: Мазепа, Петлюра, Бандера, Шухевич, Чорновіл [Рашисти на окупованих територіях вилучають..., 2022].

Як тепер поглянути на рейтинги наведених вище опитувань в Україні, легко помітити, що саме ці імена були названі опитаними українцями. Немає сумніву, що війна посприяла популярності цих імен. Проте шлях до цього був непростим.

Почався він після «помаранчевого» Майдану. У грудні 2006 року Інститут політики «Українське демократичне коло» провів опитування. Воно показало, що майже кожен четвертий мешканець України нічого не знає про Павла Скоропадського, кожен шостий – про Михайла Грушевського, кожен десятий – про Івана Мазепу, кожен п'ятнадцятий – про Степана Бандеру. Коментуючи ці результати, Ярослав Грицак писав: «У колективній свідомості українців уживаються

взаємовиключні історичні постаті: Брежнєв – з Грушевським, Ленін – з Мазепою серед позитивних героїв, і Бандера зі Сталіним – серед героїв негативних. Зрозуміло, таке «поєднання не поєданого» значною мірою є наслідком регіональних поділів: Брежнєв і Ленін є героєм для Сходу України, а Чорновіл і Мазепа – для Заходу і т.д. Але приклад з двома найпопулярнішим (більше 50%, голосів) фігурами – Хмельницьким і Петром I – показує, що проблема полягає не так у регіональності, як у амбівалентності (двозначності) історичної пам'яті».

У 2008 році телеканалом Інтер було організовано програму «Великі українці», що переводила історичні події у формат популярного телевізійного шоу. Щоправда, на початку трапився казус, оскільки тодішній лідер Компартії України Петро Симоненко запропонував номінувати Леніна «найбільшим українцем». Проте фінал був вражаючим: лідирував Бандера і (за словами Грицака, який був запрошений до цієї програми як експерт), «і то з таким великим відривом, що будь-які зміни у фінальному шоу були уже практично неможливими. На програмі ми очікували і були готові до гострої дискусії про Бандеру-переможця, і боротьби за друге місце між Амосовим та Шевченком» [Грицак, 2008].

Проте сталося не так. За гроші Дмитра Табачника (в чому він публічно зізнався) і «регіоналів» Ярославові Мудрому для першого місця було «куплено» 500 тисяч голосів, а Миколі Амосову було додано рівно стільки голосів, щоб він міг витіснити Бандеру на третє місце [Кіпіані, 2008]. Цей фінал Грицак коментував з певним оптимізмом: «Порівняння з опитуваннями 2002 – 2006 р. показує, що насправді програма «Великі Українці» привела лише до одної суттєвої зміни: вона перетворила Бандеру з антигероя у найбільшого українського героя [...]. Якщо зробити поправку на гіперактивних галичан і забрати невинувато високо зманіпульовані рейтинги Ярослава Мудрого та Амосова, то результати голосування повертаються до більш-менш нормального і звичного стану: з Шевченком і Хмельницьким “нагорі”. Є ще одна, значно менша, однак важлива зміна: зі «списку десятиох» випали імперські та радянські постаті-символи – Петро I, Ленін і Брежнєв [...]. Потішає однак іронія ситуації: «рятуючи» українців від Бандери, «регіонал» Табачник перетворив Ярослава Мудрого з «русько-російсько-православно-імперського» символу у центральний символ українства й європейського вибору» [Грицак, 2008].

Зрушення з українським історичним «іконостасом» несуть в собі потребу подальших широких дискусій. Наприклад, відомо про активні антибандерівські настрої в теперішній Польщі, що інструменталізуються в першу чергу правими політиками. Справа не тільки в тому, що «забувають» про те, що до 450 тисяч поляків служили у Вермахті, не говорячи вже про інші форми польської колаборації під час Другої світової війни [Лепяж, 2025; Jedlecki, 2025; Friedrich, 2005].

Справа ще й у тому, що, наприклад, відсутнє розуміння Бандери як конкретної особи і діяча і Бандери як символу боротьби за незалежність України. Глибоко хибним є уявлення (розповсюджене не лише в Польщі), що Бандера користувався і користується незаперечною популярністю в усіх регіонах України, а в українських школах змалечку виховують бандерівців з антипольськими інтенціями. Це зовсім не так. В оцінках Бандери були є і повинні бути різні підходи і нюанси. І це нормально, бо коли є однозначні оцінки будь-якого політичного діяча, це не може не викликати сумнівів і підозр.

Приклад Бандери (зрозуміло, не лише його) – добрий привід замислитись над тим, яку пам'ять про видатних українців ми маємо формувати. Ця пам'ять ні в якому разі не має бути антагоністичною, оскільки вона пропагує маніхейські погляди на себе та інших, а також висуває претензії на абсолютну істину. Національна пам'ять не може бути космополітичною, спрямованою на моралізацію історії шляхом абстрагування від конкретних історичних контекстів і надання переваги перспективам жертв. На моє переконання, найкращий вибір для України це агонічна пам'ять. На моє переконання, найкращий вибір для України це агонічна (від грец. *agon* – «боротьба», «змагання») пам'ять. Вона робить видимим політичний аспект у суперечливих версіях минулого, а також зосереджується на ролі винуватців і спостерігачів у конкретних історичних ситуаціях, враховує амбівалентність, притаманну історичним реаліям, рефлексує над умовністю власних (не чийхось!) формулювань. Ця пам'ять, не втрачаючи свого об'єднавчого характеру, надає голос тому, що зазвичай замовчується, і часом підриває навіть власні наративи, пропонуючи, наприклад, амбівалентні історії, які спонукають до різко протилежних інтерпретацій. Проте до такої критичної саморефлексії ми ще маємо допрацюватись.

Висновки. Російсько-українська війна змінила ставлення українців до власного минулого. Українці почали більше цікавитись історією, яку російська агресивна пропаганда і значною мірою російська гуманітарна наука прагне перекроїти на свій лад, окупаціні адміністрації просто забороняють. У березні 2023 року Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) опублікував результати дослідження, яке показує, що понад дві третини – 69 % – жителів країни почали більше цікавитися історією України за останні 10 років. 69 % опитаних відповіли, що їхній інтерес до історії зріс упродовж останнього року [Київський міжнародний інститут соціології, 2023].

Війна перетворила здавалося б далекі і абстрактні історичні події на реальні особисті переживання, змушуючи українців бачити в них дзеркало власної долі та боротьби. Цінності, такі як мир, стабільність, домівка та людське життя, стають надзвичайно важливими, що призводить до глибокого переосмислення минулого.

Російська агресія в рішучий спосіб змінила погляд на мілітарну частину історії Росії, на її *ius ad bellum* (право на ведення війни), а також на *jus in bello* (правила ведення війни). Немотивована путінська війна і воєнні злочини, вчинені російською армією, в черговий раз показують суть насильницьку, терористичну російського імперського мислення.

Однією з основоположних міфологем радянських часів була міфологема «братерства російського та українського народів». Гібридна та повномасштабна війни Росії проти України девальвували ідею братерства російського та українського народів як частину національної пам'яті.

Російська агресія справді стала каталізатором для переосмислення і навіть ревізії – неорадянського «гранд-нарративу» про Другу світову війну, особливо в українському контексті. Стало очевидно: офіційні інтерпретації, які подавалися і частиною людей сприймалися як безумовна правда, мали численні спотворення. Російська влада активно використовує радянські міфи про Другу світову війну як засіб пропаганди, їхньою метою є виправдання нинішньої війни проти України. Українське суспільство через особистий досвід війни дедалі більше відходить від

традиційного радянського і пострадянського нарративу про Другу світову війну, виявляючи його архаїчність, примітивізм і неправдивість.

Війна виразно підкреслила історичне право України на захист власного суверенітету і власних цінностей. Пережиті Україною два Майдани і російська агресія змінили уявлення українців про багатьох визначних історичних діячів. Дедалі більше українців почали визнавати внесок борців за незалежність: від гетьманів козацької доби до діячів визвольного руху ХХ століття. Особи, які раніше були маргіналізовані або табуовані, тепер стають частиною офіційного історичного нарративу, частиною колективної пам'яті та історичної свідомості.

Війна вплинула на зміцнення національної та культурної ідентичності українців, коли люди об'єднуються навколо спільної боротьби за свободу та самовизначення. Війна стала катализатором інтелектуальної і культурної емансипації України та ширшого переосмислення історії у світі. Йдеться не лише про «зміни поглядів», а й про новий глобальний історичний дискурс, де Україна отримує більш видиме і суб'єктне місце.

Список використаних джерел та літератури

Bowman, V. (2022, April 27). Kyiv pulls down Soviet-era monument symbolising Russian-Ukrainian friendship. *The Telegraph*. <https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/04/27/kyiv-pulls-soviet-era-monument-symbolising-russian-ukrainian/>.

Gabowitsch, M. & Homanyuk, M. (2025). *Monuments and Territory. War Memorials in Russian-Occupied Ukraine*. Budapest - Vienna - New York, Central European University Press.

Grigas, A. (2016). *Beyond Crimea: The new Russian empire*. New Haven, Yale University Press.

Jedlecki, P. (2025, Lipiec 17). "Nasi chłopcy" byli w Wehrmachcie. Czy nam się to podoba, czy nie. *Wyborcza.pl*. <https://katowice.wyborcza.pl/katowice/7,35063,32110394,nasi-chlopcy-byli-w-wehrmachcie-czy-nam-sie-to-podoba-czy.html>.

Friedrich, K-P. (2005). Collaboration in a 'Land without a Quisling': Patterns of Cooperation with the Nazi German Occupation Regime in Poland during World War II. *Slavic Review*, 64, 4, 711-746. <https://www.jstor.org/stable/3649910>.

Ovenden, R. (2023, April 23). Putin's War on Ukrainian Memory. *The Atlantic*. https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2023/04/russia-war-ukraine-occupation-libraries-archives/673813/?utm_source=chatgpt.com.

Radchenko, S. (2023). Putin's histories. *Contemporary European History*, 32(4), 539–552. *Russians have mixed feelings about Stalin, but only 2% condemn him. (2025, August 20)*. bne IntelliNews. https://www.intellinews.com/russians-have-mixed-feelings-about-stalin-but-only-2-condemn-him-poll-397111/?utm_

Schlögel, K. (2022). Die Ukraine war und ist nicht im Bewusstsein. *Schwäbisches Tagblatt*. 25. Mai. <https://www.tagblatt.de/Nachrichten/Die-Ukraine-war-und-ist-nicht-im-Bewusstsein-547507.html>.

Snyder, T. (2022, April, 8). Russian's genocide handbook. *Thinking about...*, <https://snyder.substack.com/p/russias-genocide-handbook>.

Schulze Wessel, Martin. (2022, April 3). Wie Stalin einst gegen eine ukrainische Nation kämpfte. *Spiegel Geschichte*. <https://www.spiegel.de/geschichte/ukraine-die-vorgeschichte-des-kriegs-in-osteuropa-a-4c1b17d0-6012-422b-ade7-7db96d00e7e2>.

Вагнер, А. (2019, Август 20). От любви до ненависти – один шаг. *Радио свобода*. <https://www.svoboda.org/a/30117767.html>.

Восьме загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (2022, Квітень 8). Rating Group, 8 квітня. <https://www.ratinggroup.ua/news/vosmoy-obschenacionalnyy-opros-ukraina-v-usloviyah-voyny-6-aprelya-2022>.

«Все мы милитаристы и имперцы. Война - это самоутверждение нации». Директор Эрмитажа Михаил Пиотровский дал интервью «Российской газете». (2022, Июнь 25). *Медуза*. <https://meduza.io/feature/2022/06/24/vse-my-militaristy-i-impertsy-voyna-eto-samoutverzhdenie-natsii>.

Грицак, Я. (1996). *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX*

століття. Київ, Генеза.

Грицак, Я. (2008, Травень 22). Великі українці. Післямова. *Zaxid.Net*. https://zaxid.net/veliki_ukrayintsi_pislyamova_n1054240?utm_source=chatgpt.com.

Гвіндадзе, С. (2023, Листопад 15). «Люди хочуть бачити пам'ятник Сталіну». Чому в Росії зникають меморіали жертвам репресій. *ВВС Україна*. https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c0d2rz2e0veo?utm_

Ідентичність громадян України: тенденції змін (2024, Липень 24). Разумков центр. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>.

Интерфакс. (2017, Іюнь 26). *Сталін став лідером в опросе россиян а самых выдающихся личностях в истории. Путин и Пушкин – на втором месте*. <https://www.interfax.ru/russia/568025>.

Кіпіані, В. (2008, Травень 20). Як вкрали «Великого українця». *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2008/05/20/3442506/>.

Київський міжнародний інститут соціології. (2023, Січень) *Історична пам'ять. Результати соціологічного опитування дорослих жителів України. Аналітичний звіт*. (стор. 2-3). https://kiis.com.ua/materials/news/20230320_d2/UCBI_History2023_rpt-UA_fin.pdf.

Кричковська, У. (2025, Вересень 3). Розвідка Британії проаналізувала викрадення РФ українських дітей. *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2025/09/3/7219352/>.

Кузьо, Т. (2018). *Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет*. Пер. з англ. Андрія Павлишина. Київ, ДУХ І ЛІТЕРА.

Кульчицький, С. (2002, Серпень 30). Три Переяслави. *Дзеркало тижня*. https://zn.ua/ukr/SOCIUM/tri_pereyaslavi.html?utm_

Лепяж, Я. (2025, Вересень 3). «Наші хлопці». Поляки у Вермахті – зрадники чи жертви? *DW*. <https://www.dw.com/uk/nasi-hlopci-ak-vistavka-pro-polakiv-u-vermahti-rozdilila-polsu/a-7385436>.

Лисяк-Рудницький, І. (2019). *Історичні есе*. В 2 т. Видання 2-е. Упорядник Я. Грицак. Київ, ДУХ І ЛІТЕРА.

Міхальков, С. (2025, Червень 3). Сталін повертається в Росію: майже 90% пам'ятників тирану встановлено за часів Путіна. *І*. https://www.ji-magazine.lviv.ua/2025/mihaljkov-stalin-overtayetsya-v-rosiyu.htm?utm_

Міхєєва, О. (2025, Липень 30). Окупація як процес і соціальний порядок (досвіди окупованих в Херсонській та Запорізькій областях). *Україна модерна*. <https://uamoderna.com/war/okupatsiia-iak-protsesi-i-sotsialnyi-poriadok-dosvidy-okupovanykh-v-khersonskii-ta-zaporizkii-oblastiakh/>.

Народний ТОП: найвидатніші українці всіх часів (2022, Жовтень 14). Rating Group. <https://www.ratinggroup.ua/news/narodnyy-top-vydayuschiesya-ukraincy-vseh-vremen-8-9-oktyabrya-2022>.

«На то и щука, чтобы карась не дремал». (2015, Апрель 28). Lenta.ru. <http://lenta.ru>.

Орлова, В. (2022, Лютий 28). РосЗМІ задалегідь написали статтю про перемогу над Україною: думали завоювати за два дні. *УНІАН*. <https://www.unian.ua/war/roszmi-zazdalegid-napisali-stattyu-pro-peremogu-nad-ukrajinoyu-dumali-zavoyuvati-za-dva-dni-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11721490.html>.

Осипов, К. (1954а). Великая годовщина. (К 300-летию воссоединения украинского и русского народов). *Октябрь*, 1, 93 -102.

Осипов, К. (1954b). Воссоединение двух братских народов. *Дружба народов*, 1, 263 – 272.

Переважна більшість українців не згодна з тезою Путіна про «один народ». (2021, Серпень 11). Укрінформ. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3295951-perevazna-bilsist-ukrainciv-ne-zgodna-z-tezou-putina-pro-odin-narod.html?utm_

Понад половина опитаних не погоджуються із викладеним у статті Путіна тезами. (2021, Липень 27). Дзеркало тижня. https://zn.ua/ukr/POLITICS/sotsiolohi-diznalis-skilki-ukrajintsi-vvazhajut-sebe-i-rosijan-jedinim-narodom.html?utm_

Про відзначення 350-річчя Переяславської козацької ради 1654 року. Указ Президента України із змінами, внесеними згідно з Указом Президента № 162.2003 від 25.03.2003. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238/2002#Text>.

Путін: Росія перемогла б у війні і без України. (2010, Грудень 16). Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2010/12/16/5679727/>.

Путін, В. (2021, Липень 12). Про історичну єдність росіян та українців. *Сайт Президента Росії*. <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>.

Рашисти на окупованих територіях вилучають з бібліотек і спалюють українські книжки. Серед заборонених – «Справа Василя Стуса» Вахтанга Кініані. (2022, Березень 24). *INSHE.TV*. <https://inshe.tv/society/2022-03-24/667293/>.

Ровно 20 лет назад Путин провел прямую линию для украинцев. Он цитировал Тараса Шевченко, говорил «в Украине» и заверял, что возвращать СССР не нужно. (2024, Октябрь 26). *Meduza*. <https://meduza.io/feature/2024/10/26/rovno-20-let-nazad-putin-provel-pryamuyu-liniyu-dlya-ukraintsev-on-tsitiroval-tarasa-shevchenko-govoril-v-ukraine-i-zaveryal-chto-vozvraschat-sssr-ne-nuzhno>.

Рябчук, М. (2023, Січень 24). Гуртування довкола прапора. Стаття друга. *Збруч*. https://zbruc.eu/node/114402?utm_.

Самигін, Д. (2022, Травень 13). Порядок денний після 9 травня: тоталітарна «народна імперія» у ментальній війні проти Заходу. *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3482236-poradok-dennij-pisla-9-travna-totalitarna-narodna-imperia-u-mentalnij-vijni-proti-zahodu.html>.

Сергейцев, Т. (2022, Апрель 3). Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА Новости*. <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>.

Смолій, В. (Ред.). (2011). *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. Історичні нариси*. Книга друга. Київ: Наукова думка.

Судин, Д. (2021). Множинність моделей історичної пам'яті в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 65-90.

«Суміш невігластва та агресії»: російські та українські історики - про статтю Путіна. (2021, Липень 14). *BBC News Україна*. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57825840>.

Сурков, В. (2019, Февраль 11). Долгое государство Путина. *Независимая газета*. http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html.

Таиров, Р. (2021, Июнь 21). Доля россиян, назвавших Путина среди самых выдающихся личностей в истории, сократилась вдвое с 2017 года. *Forbes*. https://www.forbes.ru/newsroom/obshchestvo/432761-dolya-rossiyan-nazvavshih-putina-sredi-samyh-vydayushchih-sya-lichnostey?utm_.

ЦК КПРС (1954). *Тези про 300-річчя возз'єднання України з Росією*. Київ, Політвидав України.

Шаповал, Ю. (1993). *Україна 20-50-х років: сторінки ненаписаної історії*. Київ, Наукова думка.

Шаповал, Ю. (2013а, Січень 5). В кінці і на початку. *Дзеркало тижня*. <https://zn.ua/columnists/v-konce-i-v-nachale.html#>.

Шаповал Ю. (2013б, Травень 9). Гітлер, Сталін і Україна: безжальні стратегії. *Історична правда*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/05/9/123358/>.

Шаповал, Ю. (2020). Чи шкодить радянська історія безпеці сучасної України? В *Боротьба за людей в умовах гібридної війни: матеріали другого Харківського міжнародного безпекового форуму (м. Харків, 29-30 листопада 2019)*. (с. 33-35). За ред. Проф. І.П.Рущенка. Харків, Видавець О.В.Мірошніченко.

Шевченко, Ю. (2022, Март 29). Ход освобождения Украины. *ИА Красная весна*. https://gossaprimavera.ru/article/4bbd7b45?utm_.

Яблонський, В. М. (Ред.). (2019). *Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України. Аналітична доповідь*. Київ, НІСД.

References

«Na to y` shhuka, chtoby karas` ne dremal». [“That's what pike is for, to keep the crucian carp awake”]. (2015, Aprel` 28). *Lenta.ru*. <http://lenta.ru>. [in Russian].

«Sumish neviglastva ta agresiyi»: rosijs`ki ta ukrayins`ki istory`ky` - pro stattyu Putina. [“A mixture of ignorance and aggression”: Russian and Ukrainian historians on Putin's article]. (2021, Ly`pen` 14). *BBC News Ukrayina*. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57825840>. [in Ukrainian].

«Vse my my`ly`tary`sty y` y`mperczy. Vojna - eto samoutverzhdeny`e nacy`y`». Dy`rektor Ermy`tazha My`hay`l Py`otrovsky`j dal y`nterv`yu «Rossy`jskoj gazete». (2022, Y`yun` 25). *Meduza*. [“We are all militarists and imperialists. War is the self-affirmation of a nation.” Hermitage Director Mikhail Piotrovsky gave an interview to Rossiyskaya Gazeta. (2022, June 25)]. <https://meduza.io/feature/2022/06/24/vse-my-militaristy-i-impertsy-voyna-eto-samoutverzhdenie-natsii>. [in Russian].

- CzK KPRS (1954). Tezý pro 300-richchya vozz'yednannya Ukrayiny z Rosiyeyu. [Theses on the 300th anniversary of the reunification of Ukraine with Russia]. Ky'iv, Polityv'dav Ukrayiny. [in Ukrainian].
- G'vindadze, S. (2023, Ly'stopad 15). «Lyudy` xochut` bachy'ty` pam'yatny`k Stalinu». Chomu v Rosiyi zny`kayut` memorialy` zhertvam represij. BBC Ukrayina. ["People want to see a monument to Stalin." Why memorials to victims of repression are disappearing in Russia]. https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c0d2rz2e0veo?utm_. [in Ukrainian].
- Gry`czak, Ya. (1996). Nary`s istorii Ukraïny: formuvannya modernoi ukrains`koï naciï XIX–XX stolittya. [Hrytsak, Y. (1996). An Outline of the History of Ukraine: The Formation of the Modern Ukrainian Nation in the 19th–20th Centuries]. Ky'iv, Geneza. [in Ukrainian].
- Gry`czak, Ya. (2008, Traven` 22). Vely`ki ukrajinci. Pislyamova. [Great Ukrainians. Afterword]. Zaxid.Net. https://zaxid.net/veliki_ukrajyntsi_pislyamova_n1054240?utm_source=chatgpt.com. [in Ukrainian].
- Identy`chnist` gromadyan Ukrayiny: tendencyi zmin (2024, Ly`pen` 24). Razumkov centr. [Identity of Ukrainian citizens: trends of change]. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r>. [in Ukrainian].
- Kipiani, V. (2008, Traven` 20). Yak vkraly` «Vely`kogo ukrajincya». [How the "Great Ukrainian" was stolen]. Ukrayins`ka pravda. <https://www.prawda.com.ua/articles/2008/05/20/3442506/>. [in Ukrainian].
- Kry`chkovs`ka, U. (2025, Veresen` 3). Rozvidka Bry`taniyi proanalizovala vy`kradennya RF ukrajins`ky`x ditej. Yevropejs`ka pravda. [British intelligence analyzed the Russian Federation's abduction of Ukrainian children]. <https://www.euointegration.com.ua/news/2025/09/3/7219352/>. [in Ukrainian].
- Kul`chy`cz`ky`j, S. (2002, Serpen` 30). Try` Pereyaslavy`. [Три Переяслави]. Dzerkalo ty`zhnya. https://zn.ua/ukr/SOCIUM/tri_pereyaslavi.html?utm_. [in Ukrainian].
- Kuz`o, T. (2018). Vijná Putina proty` Ukrayiny. Revolyuciya, nacionalizm i kry`minalitet. [Putin's War Against Ukraine. Revolution, Nationalism, and Criminality]. Per. z angl. Andriya Pavly`shy`na. Ky`yiv, DUH I LITERA. [in Ukrainian].
- Ky`yivs`ky`j mizhnarodny`j insty`tut sociologiyi. (2023, Sichen`) Istory`chna pam`yat`. Rezul`taty` sociologichnogo opy`tuvannya dorosly`h zhy`teliv Ukrayiny. Anality`chny`j zvit. (stor. 2-3). [Historical memory. Results of a sociological survey of adult residents of Ukraine. Analytical report]. https://kiis.com.ua/materials/news/20230320_d2/UCBI_History2023_rpt-UA_fin.pdf. [in Ukrainian].
- Lepyazh, Ya. (2025, Veresen` 3). «Nashi hlopci». Polyaky` u Vermaxti – zradny`ky` chy` zhertvy`? ["Our Boys." Poles in the Wehrmacht - Traitors or Victims?]. DW. <https://www.dw.com/uk/nasi-hlopci-akvistavka-pro-polakiv-u-vermahti-rozdilila-polsu/a-73855436>. [in Ukrainian].
- Ly`syak-Rudny`cz`ky`j, I. (2019). Istory`chni ese. V 2 t. Vy`dannya 2 - e. [Historical Essays. In 2 vols. 2nd edition - ed.]. Uporyadny`k Ya. Gry`czak. Ky`yiv, DUH I LITERA. [in Ukrainian].
- Mixal`kov, S. (2025, Cherven` 3). Stalin povertayet`sia v Rosiyu: majzhe 90% pam`yatny`kiv ty`ranu vstanovleno za chasiv Putina. [Stalin returns to Russia: almost 90% of monuments to the tyrant were erected during Putin's time]. Yi. https://www.ji-magazine.lviv.ua/2025/mihaljkov-stalin-overtayetsya-v-rosiyu.htm?utm_. [in Ukrainian].
- Mixeyeva, O. (2025, Ly`pen` 30). Okupaciya yak proces i social`ny`j poryadok (dosvidy` okupovany`x v Xersons`kij ta Zaporiz`kij oblastiakh). [Occupation as a process and social order (experiences of the occupied in Kherson and Zaporizhia regions)]. Ukrayina moderna. <https://uamoderna.com/war/okupatsiia-iak-protses-i-sotsialnyi-poriadok-dosvidy-okupovanykh-v-khersonskii-ta-zaporizkii-oblastiakh/>. [in Ukrainian].
- Narodny`j TOP: najvy`datnishi ukrajinci vsix chasiv [People's TOP: the most outstanding Ukrainians of all time]. (2022, Zhovten` 14). Rating Group. <https://www.ratinggroup.ua/news/narodnyy-top-vydayuschiesya-ukrajincy-vseh-vremen-8-9-oktyabrya-2022>. [in Ukrainian].
- Orlova, V. (2022, Lyuty`j 28). RosZMI zazdalegid` napy`saly` stattyu pro peremogu nad Ukrayinoyu: dumaly` zavoyuvaty` za dva dni. [RosZMI wrote an article about the victory over Ukraine in advance: they thought they would conquer it in two days]. UNIAN. <https://www.unian.ua/war/roszmi-zazdalegid-napisali-stattyu-pro-peremogu-nad-ukrajinoyu-dumali-zavoyuvati-za-dva-dni-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11721490.html>. [in Ukrainian].
- Osyrov, K. (1954a). Velykaia hodovshchyna. (K 300-letyiu vossoedyneniya ukrajnskoho y russkoho narodov). [Great Anniversary. (To the 300th Anniversary of the Reunification of the Ukrainian and Russian Peoples)]. Oktiabr, 1, 93 -102. [in Russian].
- Osyrov, K. (1954b). Vossoedyneniye dvukh bratskykh narodov. [Reunification of two fraternal

peoples]. *Druzhba narodov*, 1, 263 – 272. [in Russian].

Perevazhna bil'shist' ukrayinciv ne zгодna z tezoyu Putina pro «ody'n narod». [The vast majority of Ukrainians disagree with Putin's thesis about "one nation"]. (2021, Serpen' 11). *Ukrinform*. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3295951-perevazna-bilsist-ukrayinciv-ne-zgodna-z-tezou-putina-pro-odin-narod.html?utm_. [in Ukrainian].

Ponad polovyn'a opy'tany`x ne pogodzhuyut`sya iz vy`kladeny`m u statti Putina tezamy`. [More than half of those surveyed disagree with the theses presented in Putin's article]. (2021, Ly`pen` 27). *Dzerkalo ty`zhnya*. https://zn.ua/ukr/POLITICS/sotsiolohi-diznalis-skilki-ukrajintsiv-vvazhajut-sebe-i-rosijan-jedinim-narodom.html?utm_. [in Ukrainian].

Pro vidznachennya 350-richchya Pereyaslavs`koyi kozacz`koyi rady` 1654 roku. Ukaz Prezy`denta Ukrayiny` iz zminamy`, vneseny`my` zgidno z Ukazom Prezy`denta # 162.2003 vid 25.03.2003. [On the celebration of the 350th anniversary of the Pereyaslav Cossack Council of 1654. Decree of the President of Ukraine with amendments made in accordance with Presidential Decree No. 162.2003 of March 25, 2003]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238/2002#Text>. [in Ukrainian].

Putin, V. (2021, Ly`pen` 12). Pro istory`chnu yednist` rosiyan ta ukrayinciv. [On the historical unity of Russians and Ukrainians]. *Sajt Prezy`denta Rosiyi*. <http://kremlin.ru/events/president/news/66182>. [in Ukrainian].

Putin: Rosiya peremogla b u vijni i bez Ukrayiny. [Putin: Russia would have won the war even without Ukraine]. (2010, Gruđen` 16). *Ukrayins`ka pravda*. <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2010/12/16/5679727/>. [in Ukrainian].

Rashy`sty` na okupovany`x tery`toriyax vy`luchayut` z bibliotek i spalyuyut` ukrayins`ki kny`zhky`. Sered zaboroneny`x – «Sprava Vasy`lya Stusa» Vaxtanga Kipiani. [Racists in the occupied territories are removing Ukrainian books from libraries and burning them. Among the banned ones is "The Case of Vasyl Stus" by Vakhtang Kipiani]. (2022, Berezen` 24). *INSHE.TV*. <https://inshe.tv/society/2022-03-24/667293/>. [in Ukrainian].

Rovno 20 let nazad Puty`n provel pryamuyu ly`ny`yu dlya ukray`ncev. On cy`ty`roval Tarasa Shevchenko, govoryl` «v Ukray`ne» y` zaveryal, chto vozvrashhat` SSSR ne nuzhno. [Exactly 20 years ago, Putin held a direct line for Ukrainians. He quoted Taras Shevchenko, said "in Ukraine" and assured that there was no need to return the USSR]. (2024, Okyabr` 26). *Meduza*. <https://meduza.io/feature/2024/10/26/rovno-20-let-nazad-putin-provel-pryamuyu-liniyu-dlya-ukraintsev-on-tsitiroval-tarasa-shevchenko-govoril-v-ukraine-i-zaveryal-chto-vozvrashchat-sssr-ne-nuzhno>. [in Russian].

Ryabchuk, M. (2023, Sichen` 24). Gurtuvannya dovkola prapora. Stattya druga. [Rallying around the flag. Article Two]. *Zbruch*. https://zbruc.eu/node/114402?utm_. [in Ukrainian].

Samy`gin, D. (2022, Traven` 13). Poryadok denniy`j pislya 9 travnya: totalitarna «narodna imperiya» u mental`nij vijni proty` Zaxodu. [The Agenda After May 9: A Totalitarian "People's Empire" in a Mental War Against the West]. *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3482236-poradok-denniy-pisla-9-travna-totalitarna-narodna-imperia-u-mentalnij-vijni-proti-zahodu.html>. [in Ukrainian].

Sergejcev, T. (2022, Aprel` 3). Chto Rossy`ya dolzhna sdelat` s Ukray`noj. [What Russia Should Do with Ukraine]. *RY`A Novosty`*. <https://ria.ru/20220403/ukraina-1781469605.html>. [in Russian].

Shapoval Yu. (2013b, Traven` 9). Gitler, Stalin i Ukrayina: bezzhal`ni strateg`iyi. [Hitler, Stalin and Ukraine: Ruthless Strategies]. *Istory`chna pravda*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/05/9/123358/>. [in Ukrainian].

Shapoval, Yu. (1993). Ukrayina 20-50-x rokov: storinky` nenapy`sanoyi istoriyi. [Ukraine of the 1920s-1950s: Pages of Unwritten History]. Ky`yiv, Naukova dumka. [in Ukrainian].

Shapoval, Yu. (2013a, Sichen` 5). V kinci i na pochatku. [At the end and at the beginning]. *Dzerkalo ty`zhnya*. <https://zn.ua/columnists/v-konce-i-v-nachale.html#>. [in Ukrainian].

Shapoval, Yu. (2020). Chy` shkodyt` radyans`ka istoriya bezpeci suchasnoi Ukraïny`? [Does Soviet history harm the security of modern Ukraine?]. V *Borot`ba za lyudey` v umovax gibry`dnoi viy`ny`*: materialy` drugogo Xarkivs`kogo mizhnarodnogo bezpekovogo forumu (m. Xarkiv, 29-30 ly`stopada 2019). (s. 33-35). Za red. Prof. I.P.Rushhenka. Xarkiv, Vy`davec` O.V.Miroshny`chenko. [in Ukrainian].

Shevchenko, Yu. (2022, Mart 29). Khod osvobozhdenyia Ukrainy. [The course of the liberation of Ukraine]. *YA Krasnaia vesna*. https://rossaprimavera.ru/article/4bbd7b45?utm_.

Smolij, V. (Red.). (2011). Ukrayina v Drugij svitovij vijni: poglyad z XXI st. Istory`chni nary`sy`. Kny`ga druga. [Ukraine in World War II: A View from the 21st Century. Historical Essays]. Ky`yiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Sudy`n, D. (2021). Mnozhy`nnist` modelej istory`chnoyi pam`yati v ukrayins`komu suspil`stvi. [The plurality of models of historical memory in Ukrainian society]. *Sociologiya: teoriya, metody`, markety`ng*, 3, 65-90. [in Ukrainian].

Surkov, V. (2019, Fevral` 11). Dolgoe gosudarstvo Puty`na. [Putin's Long State]. *Nezavy`sy` maya gazeta*. http://www.ng.ru/ideas/2019-02-11/5_7503_surkov.html. [in Russian].

Tay`rov, R. (2021, Y`yun` 21). Dolya rossy`yan, nazvavshy`x Puty`na sredi` samykh vydayushhy`xsya ly`chnostej v y`story`y`, sokraty`las` vdvoe s 2017 goda. [The share of Russians who named Putin among the most outstanding figures in history has halved since 2017]. *Forbes*. <https://www.forbes.ru/newsroom/obshchestvo/432761-dolya-rossiyan-nazvavshih-putina-sredi-samyh-vydayushchihsya-lichnostey?utm>. [in Russian].

Vosme zahalnonatsionalne opytuvannia: Ukraina v umovakh viiny (2022, Kviten 8). Rating Group, 8kvitnia. [Eighth National Poll: Ukraine at War (2022, April 8). Rating Group, April 8.]. <https://www.ratinggroup.ua/news/vosmoy-obschenacionalnyy-opros-ukraina-v-usloviyah-voiny-6-aprelya-2022>.

Y`nterfaks. (2017, Y`yun` 26). Staly`n stal ly`derom v oprose rossy`yan a samykh vydayushhy`xsya ly`chnostyax v y`story`y`. Puty`n y` Pushky`n – na vtorom meste. [Stalin tops Russian poll of most prominent figures in history, with Putin and Pushkin in second place]. <https://www.interfax.ru/russia/568025>. [in Russian].

Yablons`ky`j, V. M. (Red.). (2019). Polity`ka istory`chnoyi pam`yati v konteksti nacional`noyi bezpeky` Ukrainy`. Anality`chna dopovid`. [The Politics of Historical Memory in the Context of National Security of Ukraine. Analytical Report]. Ky`yiv, NISD. [in Ukrainian].

HOW RUSSIAN AGGRESSION IS CHANGING UKRAINIANS' VIEWS ON THE PAST

Yurii Shapoval

Doctor of Historical Sciences, Professor,
Chief Research Fellow at Department
of Theory and History of Political Science,

I. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies NAS of Ukraine, Kyiv

Abstract. *This study seeks to examine the profound impact of the ongoing war on historical consciousness and collective memory in Ukraine. It explores the reassessment of the myth of a “single people”, the transformation of a key component of the historical narrative, and the subsequent devaluation of the so-called “Pereiaslav phenomenon” – the notion of a centuries-long aspiration of Ukrainians to unite with Russia. The paper also addresses how Russian aggression has undermined the neo-Soviet grand narrative of the Second World War and reshaped perceptions of figures traditionally regarded as prominent or “great” Ukrainians. Methodology.* The research draws upon the principles of historical analysis, a comparative framework, and the study of cultural and social narratives. **Scholarly contribution.** While the phenomenon of memory politics has been extensively examined, the war launched by Russia against Ukraine in 2014, and escalated into full-scale invasion in 2022, remains insufficiently explored in this context. This article represents one of the first attempts to systematically analyze the transformation of historical memory and identity under the conditions of Russian military aggression. **Conclusions.** Russia’s aggression has prompted a critical re-evaluation of the myth of a “single people” and the alleged historical drive of Ukrainians toward unity with Russia. Both the hybrid and full-scale phases of the war have delegitimized the idea of Ukrainian–Russian “brotherhood” as an element of national memory. The Russian state actively mobilizes Soviet myths surrounding the Second World War as instruments of propaganda, aimed at legitimizing its ongoing war against Ukraine. Ukrainian society, through direct experience of war, increasingly distances itself from the Soviet and post-Soviet narratives of the Second World War, exposing their archaism, primitivism, and falsehood. Moreover, there is growing recognition of the contributions of independence fighters – from the hetmans of the Cossack era to leaders of the twentieth-century liberation movement. The war has thus become a catalyst for Ukraine’s intellectual and cultural emancipation, as well as for a broader global reconsideration of historical narratives.

Keywords: *Ukraine, Russia, aggression, politics of memory, grand narrative, “one nation”, World War II, historical figures.*